

जातीवाद्दो निराकतो

डॉ.प्रा.भदन्त एम.सत्यपाल

पालि आणि बुद्धिज्ञम विभाग, मिलिंद कला महाविद्यालय, नागसेनवन, औरंगाबाद.

भारतामध्ये अनेक शतकापासून विषय समाज व्यवस्था, चातुर्वर्ण्यावर आधारित मानवी शोषणावर आधारलेली वर्णव्यवस्था, जाती व्यवस्था ही बुद्ध पूर्वकाळापासून तर बुद्ध काळात आणि नंतरच्याही काळात आणि आज सुद्धा ती एक फार मोठी समस्या होवून राहिलेली आहे. ही वर्णव्यवस्था इश्वर निर्मित आहे, ब्रह्माद्वारे निर्मित आहे. अशी वैदीक आणि ब्राह्मणी साहित्यांची मान्यता राहिलेली आहे. या सामाजिक वर्णभेद जातीभेद पुरोहित वाद या विषयी भारतात सतत संघर्ष वादविवाद राहिल्याचे दिसून येते, याला कारण म्हणजे तत्कालीन समाज व्यवस्था व सामाजिक परिस्थिती यातून जो भारतीय समाजावर जे चांगले आणि वाईट परिणाम झाल्यामुळे जाती व्यवस्थेचे समर्थांचे विचार प्रवाहा विरुद्ध वर्णव्यवस्था व जाती व्यवस्था खंडणाचे नाकारण्यांचे 'जातिवादो निराकतो.' विचार प्रवाह व तत्त्वज्ञान राहिलेले आहे. त्याचे समुळ उच्चाटण करण्याकरीता श्रमण संस्कृती मधील तथागत बुद्धांनी आपल्या प्रज्ञेच्या आयुधाने, अहिंसात्मक मार्गाने, जातियतेचा बुरूज ढासळण्यासाठी त्याला तडे देण्यासाठी तथागतांनी आपल्या संपूर्ण पालि साहित्यात उपदेश दिल्याचे दिसून येते.

या शिवाय थोर समाज सुधारक क्रांतीबा ज्योतिबा फुले, छत्रपती शाहु महाराज, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी केल्याचे दिसून येते.

मूळ पालि -

अस्सलायन व भगवान बुद्धांचा जातिवादो निराकतो संबंधी संवाद -

अस्सालायन माणवकाने भगवान तथागताला म्हटले - यो गोतम, ब्राह्मण असे म्हणतात की, ब्राह्मण वर्ण श्रेष्ठवर्ण आहे, इतर वर्ण हिन आहेत. ब्राह्मणच शुक्ल वर्ण आहे, इतर वर्ण काळे आहेत. ब्राह्मणच शुद्ध आहेत, इतर वर्ण नाही. ब्राह्मणच ब्रह्माचे औरसपुत्र, तोंडाद्वारे जन्मलेले, ब्रह्माद्वारे उत्पन्न, ब्रह्माद्वारे निर्मित ब्रह्माचे उत्तराधिकारी आहेत येथे आपण गौतमाला काय वाटते?

तथागत बुद्ध :- हे अस्सलायन ब्राह्मणांच्या ब्राह्मण स्त्रिया ऋतुयनी होतांना, गर्भधारणी होतांना, जन्म देतांना, दूध पाजतांना सुद्धा दिसून येतात. आणि ते ब्राह्मण स्त्रियांच्या योनितून उत्पन्न घेतांना सुद्धा असे म्हणतात, की ब्राह्मणच श्रेष्ठ वर्ण आहे. हा एक तथागतांनी नैसर्गिक प्रक्रिया सांगून या विचारांचे खंडण केल्याचे दिसून येते. पूढे तथागत म्हणतात - जी तुमची जन्म देणारी माता आहे ती

ब्राह्मणाजवळच गेली होती की, अब्राह्मणाजवळ गेली नव्हती हे माहिती आहे काय? भो - हे नाही. परंतु भोन्तो! जी तुमची जन्म देणारी माता आहे जिच्या सात मातेच्या मातेच्या महापिढ्या पर्यंत ब्राह्मणांकडेच गेल्या, अब्राह्मणाकडे नाही. हे तुम्ही जाणता काय? भो हे नाही. परंतु भोन्तो जो तुमचा जन्म देणारा वडील (पिता) आहे तो ब्राह्मणी कडेच गेला होता. अब्राह्मणी कडे नाही. हे तुम्ही जाणता काय? भो हे नाही. परंतु भोन्तो जो तुमचा जन्म देणारा वडील आहे. त्यांच्या सात विढ्यापर्यंत ब्राह्मणीकडेच गेले होते. अब्राह्मणी कडे नाही जे तुम्ही जाणता काय?

भो हे नाही. हे अस्सलाय! त्या सात ब्राह्मण ऋसीना असितदेवल ऋसीने स्वतः जातीवादा विषयी प्रश्न विचारल्यानंतर कारणांचा शोध घेतल्यानंतर, चर्चा केल्यानंतर उत्तर देवू शकले नाहीत. तर मग तुम्ही आज मला स्वतःच्या जातीवादा संबंधी प्रश्न विचारल्यानंतर कारणांचा शोध घेतल्यानंतर, चर्चा केल्यानंतर काय उत्तर देणार. १

अशा प्रकारे तथागतांनी अस्सलायन मानवकाचे मन परिवर्तन करून जातीयतेचे खंडण करून तो समतावादी, बंधूत्ववादी बुद्ध धम्माचा अनुयायी झाला. म्हणून आपण पाहतो की, पशु पक्षांमध्ये जातीची लक्षणे विद्यमान आहेत. परंतु मनुष्यामध्ये असे नाही. मनुष्य सर्व जातीमध्ये सर्वत्र एकच आहे. या मनुष्या मध्ये जन्मतः उच्च निचतेला मानणे मोठा भ्रम आहे.-

चतुष्पदे पि जानाथ, खुद्दके च महल्लके

लिङ्गे जातिमयं तेसं, अञ्जमञ्जा हि जातियो ।

पादुदरे पि जानाथ, उरगे दीघ पिड्डिके ।

लिङ्गं जातिमयं तेसं, अञ्जमञ्जा हि जातियो ।

ततो मच्छेपि जानाथ, उदके वारि गोचरे ।

लिङ्गे जातिमंत्रं तेसं, अञ्जमञ्जा हि जातियो ।

ततो पक्खी पि जानाथ, पतमाने विहठमे ।

लिङ्गं जातिममं तेसं, अञ्जमञ्जा हि जातियो ।

यथा एतासू जातिसू, लिङ्गे जातिमयं पुथू ।

एवं नत्थि मनुस्सेसु, लिङ्गे जातिमयं पुथू ।

न केसे हि न सीसेन, न कन्हेहि न अक्खिहि

न मुखेन न नासाय, न नासाय, न ओट्टेहि भूमहि वा । २

अर्थ :- लहान मोठे चारपायांच्या जनावरांना पाहा. तुम्ही जाणतांना त्यांचेही त्यांचा जाति विशिष्ट आकार आहे. कारण त्यांच्यातही भिन्न भिन्न जाती आहेत.

लांब पाठीचे पोटाचे सरपटणाऱ्या सर्पाला तुम्ही ओळखतांना, त्यांचे जातीचे लक्षण आहे. त्याचा जाति विशिष्ट आकार आहे. कारण त्यांच्यातही भिन्न-भिन्न जाती आहेत.

त्यानंतर आकाशमार्गी पंखांनी उडणारे पक्षीही पहा तुम्ही त्यांना ओळखतांना त्याचे जातीचे लक्षण आहे. त्याचा जाती विशिष्ट आकार आहे. कारण त्यांच्यातही भिन्न भिन्न जाती आहेत.

जसा या प्राणी जातीत जातीचे वेगवेगळे लक्षण आहे. जाती विशिष्ट भिन्न भिन्न आकार सापडतो. तसे जाती लक्षण मनुष्यामध्ये, जाती विशिष्ट वेगवेगळे आकार सापडत नाहीत.

केसामध्ये, डोक्याने, कानांनी, डोळ्यांनी, तोंडाने, ओठांनी किंवा भूवयांनी ।^२

जन्माने ब्राह्मण होत नाही, आणि जन्माने अब्राह्मण होत नाही. कर्मने ब्राह्मण होतो. आणि कर्मनेच अब्राह्मण होतो ।^३

अशा प्रकारे

तथागतांनी माधुरिय सुतांमध्ये सुद्धा वर्ण व्यवस्थेचे जाती वादाचे खंडण केले आहे. एकदा आयुष्मान महाकच्चायन मधुरा मधील वृन्दावनामध्ये विहार करीत होते. तेव्हा राजा माधुरा अवन्तीपुत्राने आयुष्मान महाकच्चायनाला म्हटले हे कच्चायन ब्राह्मणा - लोक असे म्हणतात की, ब्राह्मण शुक्ल वर्ण आहे. इतर वर्ण काळे (कव्ह) आहेत. ब्राह्मण शुद्ध आहेत. ब्राह्मण तर नाही. ब्राह्मणच ब्रह्माचे औरसपुत्र आहेत. तोंडाद्वारे जन्मलेले ब्रह्मापासून जन्मलेले ब्रह्मनिर्मित ब्रह्मादामाद आहेत. या विषयी आपण कच्चायनाला काय वाटते?

हे कच्चायन जर शुद्र सुद्धा आपल्या धनाने, धान्याने, चांदीने, सोन्याने संपन्न असला तर त्याच्या आधी उठणारा, नंतर झोपणारा काय काम आहे. विचारणारा मनानुकूल वागणारा, प्रिय बोलणारा शुद्र सुद्धा असेल... खतिय सुद्धा असेल... ब्राह्मण सुद्धा असेल... वैश सुद्धा आणि उठणारा, नंतर झोपणारा काय काम आहे. विचारणारा मनानुकूल वागणारा प्रिय बोलणारा असेल, तेव्हा हे महाराज तुला काय वाटते. जर असे झाले तर चार वर्ण सम समान होणार किंवा नाही? येथे तुम्हांला कसे वाटते?

हे कच्चायन, असे झाल्यास चारही वर्ण निश्चितपणे सम समान होतात. ^४

अशा प्रकारे तत्कालीन समाजामध्ये ब्राह्मण वर्ण श्रेष्ठत्वाची मान्यता प्रचलित होती. अशा मिथ्या मान्यतेचे खंडन बुद्धांनी केले आहे.

कण्णकत्थल सुत्तांमध्ये राजा प्रसेनजीत भगवान बुद्धाला आपल्या शंकाचे समाधान करून घेतांना अनेक प्रकारचे प्रश्न विचारतो. येथे भगवान बुद्धाने लाकडापासून अग्नी उत्पन्न करून तिच्या प्रकाश व प्रखरते संबंधी हे दृष्टांत दिलेले आहे. ते अतिशय महत्त्वाचे आहे. ब्राह्मणाने उत्पन्न केलेली अग्नी असो, क्षत्रियाने, वैश्याने, शुद्राने उत्पन्न केलेली अग्नी असो अग्नीची दाहकता, तेज प्रकाश, सारखीच असते.^४ भगवान बुद्धाने चातुर्वर्ण्यांचे खंडणही केले व सर्व वर्ण समान असल्याचे राजाला आवडले मान्य झाले.^५

एकदा भगवान बुद्ध वैशालीच्या महावनाच्या कुटागारात विहार करित होते. तेव्हा वासेट्ट उपासक जेथे भगवान बुद्ध विहार करित होते. भगवंताला अभिवादन करून एका बाजूला बसलेल्या वासेट्ट उपासकाला भगवान बुद्ध म्हणाले - वासेट्ट आठ अङ्ग असलेल्या उपोसथ व्रताचे पालन करणे अनिदित होवून सुगतीला प्राप्त होत असतो. असे म्हटल्यावर वासेट्ट उपासक भगवान बुद्ध म्हणाले - वासेट्ट आठ अङ्ग असलेल्या उपोसथ व्रताचे पालन करणे अनिदित होवून सुगतीला प्राप्त होत असतो. असे म्हटल्यावर वासेट्ट उपासक भगवंताना म्हणाले भन्ते माझे प्रिय सगे सोयरे जर या आठ अंग असलेल्या उपोसथ व्रताचे पालन करतील जर ते दीर्घकाळ पर्यंत माझ्या सग्या सोयऱ्याच्या हितासाठी सुखासाठी होईल भन्ते जर सर्व क्षत्रिय, सर्व ब्राह्मण, सर्व वैश्य, सर्व शुद्र... सुखाच्यासाठी होईल.^६ थेरीगाथेच्या पुण्णिका थेरीने सुद्धा स्नान शुद्धिने पाप मुक्ती होते अशा एका कडक थंडीमध्ये नदीत उतसून स्नान करणाऱ्या ब्राह्मणाचे मन परिवर्तन करण्यासाठी पाण्याने जर शुद्धी होत असेल तर मग सर्व बेडूक कासव इत्यादी जलचर प्राणी नक्कीच सुगतीला जातील.^७ असा उपदेश देवून सर्व अकुशल कर्म करणारे चोर, कोळी, खाटीक हे सर्व पापकर्म केल्यानंतर जलस्नानाने शुद्ध होतील. अशा प्रकारच्या अज्ञानातून 'मिथ्या संकल्पनेतून काढून त्याला सद्धम्मात प्रतिष्ठीत केले. म्हणून धम्मपदात म्हटले आहे.

न जराही न गोते हि न जच्चा होति ब्राह्मणो ।

यम्हि सच्चञ्च धम्मोच, सो सुची सोच ब्राह्मणो ॥^८

जटा वाढविल्याने, गोत्राने, जन्माने कुणीही ब्राह्मण होत नाही. ज्याच्यात सत्य आहे आणि धम्माचरण आहे. तोच पवित्र आहे. तोच ब्राह्मण आहे. म्हणून तथागत बुद्ध म्हणतात - भिक्खुंनो! ज्याप्रमाणे गंगा, यमुना, अचिरवती, सरभू, माहि इत्यादी मोठ मोठ्या नद्या समुद्रा जवळ जावून पोहचविल्यावर त्यांचे नाव गाव सर्व नाहीसे होवून केवळ महासागर असे नाव त्यास प्राप्त होते. त्याप्रमाणे क्षत्रिय,

ब्राह्मण, वैश्य व शुद्र या चारी वर्णातील लोक त्यांचे जुन नाव गाव नाहिसे होवून केवळ शाक्यपुत्रीय श्रमण एवढेच नाव त्यास प्राप्त होते. १

ब्राह्मण वर्ग स्वतःला इतर सर्वांपेक्षा श्रेष्ठ समजत असे बुद्धाने ब्राह्मणांचे हे वर्चस्व नाकारले व त्यांच्याशी संघर्ष केला. १०

डॉ.बाबासाहेब म्हणतात - हिंदू समाज हा जेव्हा जातिरहित समाज बनेल तेव्हाच त्याला त्याचे स्वतःचे संरक्षण करण्या इतपत सामर्थ्य प्राप्त होण्याची आशा करता येवू शकते. अशा अन्तरिक शक्तीवाचून हिंदूसाठी स्वराज्य हे गुलामगिरीकडे टाकलेले एक पाऊल ठरेल. ११ छत्रपती शिवराया प्रमाणेच आ-

पही चातुर्वर्ण्याच्या विरोधी आहोत. असे मत छत्रपती शाहु महाराजांनी व्यक्त केले आहे. १२

म्हणून डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात. बुद्ध धम्माचा पाया मोठा खोल आहे. बुद्ध धम्म मानव धम्म आहे. या धम्माच्या शिवाय मानवी कल्याणाचा अन्य कोणताच उपयोगी धम्म आहे. १३ तथागतांनी चातुर्वर्ण्य परंपरेला अस्विकार करून समानतेचा प्रचार केला. अहिंसेचा, करुणेचा प्रचार केला. संपूर्ण मानव समाजाचे कल्याण बुद्ध धम्मामध्येच आहे. हिंदू समाजामध्ये जी असमानता, भेदभाव, अन्याय, आणि वाईट प्रथा आहेत. त्यांचा नाश बौद्ध धम्माचा स्विकार करण्यामुळेच होवू शकतो. १४ म्हणून बुद्ध धम्मात समता, स्वातंत्र्य, बंधुत्व, न्यायाची शिकवण आहे. या देशात सुख शांती बंधुभावाने राहण्यासाठी जातीयता समुळ नष्ट करण्याचा संकल्प केला पाहिजे.

संदर्भ :-

१) मज्झिम निकाय पालि - भिक्खू जगदीश कस्सपो, पालि पकासन मण्डलेन पकासिना - १९५८. पिढुङ्गा - ४०२.

२) सुत्तनिपात पालि व मराठी प्रा.भदन्त एम.सत्यपाल प्रकाशक - भा.बौ.ज्ञा.शिक्षण संस्था. मुळावा. पृ.क्र.२१६.

३) किता - २२४

४) मज्झिमनिकाय पालि - मज्झिम पत्रासक - मधुरसुत्त, पिढुङ्गा-३१०.

५) किता पधान संसंधको भिक्खू जगदीश कस्सपो-

६) अङ्गुत्तरनिकाय पाली - कण्णकत्थल सुत्त पिढुङ्गा- ३७३

७) थेरीगाथा पालि - पुण्णीका थेरी 'सोळसनिपातो. भिक्खू जगदीश कस्सपो. बिहार राजकियेन पालि पकासन मण्डलेन पकासिता - १९५९. पिढुका ४३६.

- ८) धम्मपद - ब्राह्मणवग्गो गाथा ११ वी. भदन्त आनंद कौसल्यायन पृ.क्र.९२, बुद्धभूमी प्रकाशन - नागपूर.
- ९) दीघनिकाय - प्रा.चि.वै.राजवाडे, प्रकाशक - कौशल्य प्रकाशन, औरंगाबाद. पृ.क्र.१२३.
- १०) क्रांती आणि प्रतिक्रांती - डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर पृ.क्र.९० प्रकाशक प्रबुद्ध भारत पुस्तकालय नागपूर - १७.
- ११) जाती प्रथेचे निर्मूलन - डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर पृ.क्र.७०.
- १२) क्रांतीसूर्य राजश्री छत्रपती शाहु, संपादक डॉ.एस.एस.भोसले, म.रा.सा.संस्कृतीक मंडळ मुंबई, पृ.क्र.४
- १३) और बाबासाहेब आंबेडकर ने कहा - डॉ.एल.जी.मेश्राम (विमलकिर्ती) पृ.क्र.३४४.

